

Scenario's voor het gebruik van cultureel erfgoed in het onderwijs

Scenario's voor het gebruik van cultureel erfgoed in het onderwijs

Augustus 2020

slo

netwerk
digitaal
erfgoed

Kennisnet

Verantwoording

2020 SLO, Amersfoort

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

Auteur(s): Moniek Warmer en Geesje van Slochteren in samenwerking met Lotte Baltussen (Netwerk Digitaal Erfgoed) en Rick de Visser (Kennisnet).

Deze publicatie is ontwikkeld vanuit de samenwerking met het programma [Ontsluiting digitaal erfgoed voor het onderwijs](#). Kennisnet en het Netwerk Digitaal Erfgoed zijn de uitvoerders van het programma, die zich in dit traject samen inzetten voor het verbeteren van de ontsluiting van digitaal cultureel erfgoed voor het onderwijs.

Informatie

SLO
Postbus 502, 3800 AM Amersfoort
Telefoon (033) 4840 840
Internet: www.slo.nl
E-mail: info@slo.nl

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Waarom deze scenario's	5
Waarom zes scenario's	6
Curriculumontwikkeling binnen de scenario's	8
Beschrijving van de scenario's	8
Kansen en mogelijkheden voor erfgoedinstellingen in de praktijk	16
Werken met leerdoelen in erfgoedonderwijs	16
Programma digitaal erfgoed voor het onderwijs	18

Inleiding

Leraren uit het primair en voortgezet onderwijs nemen graag aanbod af van culturele instellingen. Met hun leerlingen bezoeken ze musea of culturele plekken en ze gebruiken (digitaal) lesaanbod van de instellingen op verschillende manieren in hun lessen. Ontwikkelaars en aanbieders van cultureel lesmateriaal willen graag dat het onderwijs hun materialen gebruikt en proberen daarom het aanbod zoveel mogelijk te laten aansluiten bij de doelen van verschillende vakken en/of leergebieden. Daarom is het van belang dat een aanbieder begrijpt hoe een leraar werkt binnen de school en hoe het erfgoedaanbod daarbij kan aansluiten.

De zes scenario's in deze handreiking schetsen de mogelijke rollen van de leraar als gebruiker van cultureel erfgoed. Elk scenario helpt de aanbieders van cultureel erfgoed om met de leraar in gesprek te gaan over de beste manier waarop hun aanbod aan kan sluiten bij de vraag van de scholen.

Rollen binnen het culturele veld

In dit document benoemen we vijf functies binnen het culturele veld:

1. **leraren**: leerkrachten (po) en docenten (vo).
2. **educatoren**: zoals erfgoededucator, degene die de tentoonstelling, bijbehorende educatie of speciaal schoolaanbod maakt binnen een instelling of bij een culturele locatie. Educator kan een functie binnen een museum, theater of gezelschap zijn, maar ook binnen een kenniscentrum op het gebied van kunst en cultuur.
3. **verbinders**: werkzaam binnen een cultureel kenniscentrum. Dit kenniscentrum biedt expertise op het gebied van kunst en cultuur, verbindt school en aanbieder en geeft een beeld van het aanbod binnen een stad of een provincie op het gebied van kunst en erfgoed of specifiek erfgoed (erfgoedhuizen). Op het gebied van het aanbod controleert de verbinder de kwaliteit. Het kenniscentrum treedt vaak op als expert en is de schakel tussen amateurs en instellingen. Een expertisecentrum biedt trainingen, opleidingen en cursussen aan. De verbinder heeft meerdere rollen en wordt ook bemiddelaar of makelaar of zelfs arrangeur genoemd. Vaak hebben de verbinders ook korte lijnen met de cultuurcoaches, schoolbegeleiders of adviseurs. Zij werken met de leraren en adviseren hen op het gebied van aanbod en hoe dat in te passen in leerlijnen¹ en (na)scholing van leraren.
4. **aanbieders**: een partij die aanbod ontwikkelt vanuit een culturele instelling, zoals een (kleinschalig of groot) museum, een theater(gezelschap), een kunstenaar in de klas, een natuur- en milieuorganisatie, een erfgoedlocatie of een muziekgezelschap. Dit aanbod wordt buitenschools aanbod genoemd. Veel aanbieders staan genoemd op websites van kenniscentra. De scholen kunnen hieruit keuzes maken, passend bij hun onderwijs.
5. **makers of educatief ontwerpers**: ontwikkelaars van lesmateriaal, modules, projecten.

---

¹ Een leerlijn is een beredeneerde opbouw van tussendoelen en inhouden naar een einddoel. Een curriculum is een leerplan met onder andere doelen en inhouden.

Waarom deze scenario's

Leraren(teams) maken de hele dag door keuzes: ze behandelen verschillende onderwerpen, slaan een hoofdstuk uit de methode over, ontwikkelen extra aanbod voor specifieke doelgroepen, maken gebruik van extern aanbod of ontwikkelen schooleigen projecten. In feite 'ontwikkelen' leraren zo een deel van het curriculum. Curriculumontwikkeling is complex en vraagt expertise en sturing om gezamenlijk keuzes in lesprogramma's en binnen leerlijnen te maken. Hoe de leraar kiest en welke keuzes hij maakt, is een dagelijks terugkerend vraagstuk voor educatoren, verbinders en educatief ontwerpers binnen culturele instellingen: zij hebben een aantrekkelijk aanbod, maar hoe zorgen ze ervoor dat de leraar dit ziet en gebruikt?

We schetsen kort twee situaties die de breedte laten zien van curriculumontwikkeling op school:

1. *Het lerarenteam po zit bij elkaar op een studiemiddag en bespreekt de invulling voor twee lesdagen binnen een schoolbreed project met als thema 'Vrede en vrijheid'. Een teamlid hoorde van een vriendin die ook in het onderwijs zit, dat het Comité 4-5 mei een aanbod heeft ontwikkeld in het kader van vrijheid. Is dat niet wat? Bij het bekijken van de site raken de collega's enthousiast en wordt een lesprogramma voor elke bouw afgenomen.*

2. *De cultuurcoördinator van een school voor vo heeft overleg met de teamleider over de invulling van de culturele leerlijn voor het volgend schooljaar waar ook cultureel erfgoed onderdeel van uitmaakt. Het is de wens van het team om meer buitenschoolse activiteiten in de eigen omgeving te doen die aansluiten bij de kerndoelen kunst & cultuur. Een deel van het aanbod van plaatselijke musea en culturele instellingen voldoet aan deze eisen en er worden twee nieuwe projecten ontwikkeld.*

Uit de voorbeelden blijkt dat leraren verschillend omgaan met buitenschools onderwijsaanbod. Sommige leraren volgen de lesmethode en willen aanbod dat daarbij past, zodat het 'automatisch' ook bij de leerdoelen past, maar er zijn ook leraren die zelf de regie nemen. Zij kijken naar leerlijnen om doelen en lesinhouden aan te laten sluiten bij het buitenschoolse aanbod. De leraar is in zo'n geval minder goed geholpen met een uitgewerkt lespakket, maar heeft meer behoefte aan maatwerk of een flexibel aanbod vanuit de aanbieders.

Omdat de behoeftes verschillend zijn, komen statische lespakketten niet altijd voldoende hieraan tegemoet. Maar maatwerk zal in de praktijk vaak niet haalbaar zijn. Een mogelijke tussenoplossing ligt in meer modulair werken. Een pakket modules geeft de ene leraar de mogelijkheid om het aanbod makkelijk in te passen bij de gebruikte lesmethode, en de andere leraar de mogelijkheid om een (deel van het) aanbod zelf te ontwerpen, passend bij de leerlijn van de school. Daarbij kan de leraar ondersteuning krijgen van de educator of verbinder.

Om een dergelijke richting te verkennen is het nodig voor aanbieders, educatoren en verbinders om goed zicht te krijgen op de scholen in hun regio die gebruik willen maken van hun aanbod, meer specifiek op de behoefte van de leraar op het gebied van erfgoedonderwijs en het gebruik van lesmateriaal.

Met de scenario's leveren we een bijdrage aan het faciliteren van het gesprek tussen collega's uit de erfgoedsector en leraren, zodat het erfgoedaanbod beter afgestemd kan

worden op het onderwijs. Want hoe krijg je in een korte tijd zicht op de behoefte van een school? De scenario's beschrijven de verschillende manieren waarop leraren(teams) omgaan met lesprogramma's voor erfgoed. Zo vormen ze een kijkkader dat professionals in de erfgoedsector kunnen gebruiken:

- als **educator**, verbinder of educatief ontwerper samen met leraren(teams) in gesprek te gaan om de mogelijkheden voor erfgoed binnen de school te onderzoeken en af te stemmen.
- als **verbinder** de vraag van de scholen en het aanbod op het gebied van erfgoed- en cultuureducatie bij elkaar te brengen. In de rol van 'makelaar' gebruiken zij de scenario's in gesprekken met cultuurinstellingen.
- als **educatoren** bij (grotere) culturele instellingen meer inzicht te krijgen in het onderwijs en het curriculum van scholen en zo hun aanbod daarop af te kunnen stemmen.
- als **educatief ontwerpers** om keuzes in het aanbod te onderbouwen en daarbij hun opdrachtgevers (culturele instellingen) meer inzicht willen geven in de praktijk van onderwijsontwikkeling.

Waarom zes scenario's

De scenario's van manieren waarop leraren cultureel erfgoed (kunnen) gebruiken in hun onderwijsprogramma zijn in onderstaand schema beschreven langs twee assen. De horizontale as beschrijft de samenwerkingsrelatie tussen leraren en erfgoedinstellingen van *aanbod- naar vraaggericht*. De verticale as vormt de inhoudelijke dimensie van *vakspecifiek naar vakoverstijgend werken*.

Aanbodgericht versus vraaggericht

De samenwerkingsrelatie kan op basis van aanbod vorm krijgen of meer vanuit de behoefte van de leraar worden ingevuld. Wij onderscheiden drie mogelijke rollen van de leraar in dit proces: gebruiker, arrangeur of producent.

- a. Als **gebruiker** neemt de leraar aanvullend en kant-en-klaar lesmateriaal af dat door educatoren is ontwikkeld en past bij de methode of bronnen.
- b. De leraar is **arrangeur** als zij/hij gebruik maakt van flexibel aanbod van educatoren en dit inpast in het eigen lesprogramma of leerlijn
- c. Als **producent** ontwerpt de leraar eigen lesprogramma's met kennis en bronnen vanuit culturele instellingen en soms ook in samenwerking met educatoren.

Hoe kunnen die verschillende rollen er in de praktijk uitzien?

We geven van elke rol een voorbeeld.

Gebruiker: de leraar is enthousiast over een aanbod waarbij de klas eropuit gaat naar een erfgoedlocatie. In een voorbereidende les behandelt hij met de leerlingen doel en de inhoud van het bezoek. Als het onderwerp (later) terugkomt in de methode kan hij teruggrijpen op de kennis en de beleving van de leerlingen bij het bezoek. Zo komt de stof meer tot leven.

Arrangeur: de leraar gebruikt digitaal aanbod van een culturele instelling op het moment dat hij aansluiting ziet met de methode. Als voorbereiding op het digitale aanbod gebruikt de leraar onderdelen uit zijn eigen methode en extra bronnen van internet. Hij voegt zelf een aantal onderdelen toe die passen bij het onderwerp en hij maakt ook nog een extra verwerkingsopdracht voor de leerlingen. Het digitale aanbod van de culturele instelling wordt overgenomen zoals de educator dit heeft ontwikkeld.

Producent: de leraar belt naar de erfgoedinstelling of het mogelijk is dat de hele school komt tijdens de themaweek. Het team/de vakgroep heeft een programma geschreven waarbij leerlingen een week lang onderzoek doen binnen een bepaald thema. Daarin hebben zij als uitgangspunt een aantal vragen opgenomen die de leerlingen op verschillende manieren, vanuit verschillende perspectieven, vanuit verschillende leergebieden, bevragen en onderzoeken. Een van de onderzoeken kan plaatsvinden in de erfgoedinstelling. Er worden afspraken gemaakt over tijden en het rouleren van groepen. Ook worden er rondleiders ingezet voor enkele onderdelen in het programma. De educator en de leraar bespreken samen wat de rol van de rondleider wordt en wat de doelen en inhoud voor de verschillende jaarlagen. De educator haalt hiervoor onderdelen uit bestaande programma's van de instelling.

Vakspecifiek versus vakoverstijgend

Leraren bieden het erfgoed op verschillende manieren aan. In de vakspecifieke variant wordt erfgoed gezien als een apart onderdeel. In de meeste gevallen wordt dan erfgoed gezien als een 'vak' dat via een project of een bezoek aan instelling wordt behandeld. Bij de vakoverstijgende manier koppelen scholen erfgoed aan de doelen en/of inhouden van meerdere vakken en/of leergebieden. In het voortgezet onderwijs gebeurt dat bijvoorbeeld binnen de leergebieden mens en maatschappij en kunst en cultuur. In het primair onderwijs vindt vakoverstijgend werken vaak plaats via (schoolbrede) projecten binnen een thema of onderwerp, gekoppeld aan verschillende vakken vanuit wereldoriëntatie (bijvoorbeeld geschiedenis, natuur, aardrijkskunde) of kunstzinnige oriëntatie (bijvoorbeeld muziek, dans).

Bij vakoverstijgend werken wordt de leerstof op een zodanige wijze aangeboden dat er samenhang is met en tussen doelen en inhouden van meerdere vakken of leergebieden. Zo kun je erfgoed aan doelen binnen wetenschap en technologie koppelen als het erfgoed over wetenschappelijk- of natuurhistorische aspecten gaat. Denk aan aanbod van het Eisinga museum of Naturalis.

Leraren kunnen ook werken binnen een erfgoedleerlijn die aangeboden wordt door een culturele instelling. Zo'n leerlijn bestaat dan bijvoorbeeld uit (regionale) erfgoedlocaties die gekoppeld zijn aan onderwerpen, inhouden en thema's vanuit verschillende methodes uit verschillende leergebieden. In feite heeft de educator al voorwerk gedaan voor de leraar door de onderwerpen, doelen en inhouden in een leerlijn te zetten.

De leraar kan die leerlijn ook gebruiken om verschillende (erfgoed)inhouden, in opbouw in een jaar of periode te plaatsen. Zo kan een dergelijke leerlijn binnen de hele school ingezet worden over de jaarlagen heen.

Leraren spreken dan gezamenlijk af wat de opbouw is in de leerlijn en hoe de onderwerpen en inhouden worden verdeeld over de verschillende leerjaren.

Curriculumontwikkeling binnen de scenario's

Erfgoed kan op verschillende manieren een plek krijgen in het onderwijsprogramma op school. Het kan incidenteel en aanvullend op de lesprogramma's aangeboden worden, maar ook opgenomen in schooleigen en structurele onderwijsprogramma's. Scholen geven hier op eigen wijze invulling aan, afhankelijk van de context van de school, de aanwezige expertise en onderwijskundig leiderschap. In alle geschetste scenario's hebben de aanbieder én de leraar een rol in de ontwikkeling van onderwijsprogramma's. Wanneer we hierop inzoomen, zien we dat de rollen verschuiven naarmate lerarenteams meer structureel eigen onderwijs gaan ontwikkelen:

- De rol van de leraar verschuift van gebruiker naar via arrangeur en soms ook naar producent. Scholen worden zich bewust van de doelen waar zij met hun leerlingen aan willen werken en worden kritischer op het beschikbare aanbod, maken bewuste keuzes en gaan zelf ontwikkelen. Flexibele leermiddelen zijn voor scholen hierin behulpzaam.
- De rol van de educator verbreedt zich. Naast het ontwikkelen van (flexibel) aanbod wordt de educator ook een partner in de ontwikkeling van erfgoedonderwijs met scholen. De samenwerking tussen scholen, culturele instellingen en verbinders wordt intensiever.

Heeft een instelling een flexibel aanbod, dan hoeft bij de ontwikkeling van lesmateriaal niet slechts met één scenario rekening gehouden te worden. Onderwerpen of inhouden kunnen in modules aangeboden worden die verschillende vormen hebben, zoals bronnen, verwerkingsopdrachten of suggesties voor de leraar. Op deze manier kan de leraar zelf modules gebruiken (als gebruiker), combinaties van modules maken (als arrangeur) of ze als inspiratiebron gebruiken voor eigen materiaal (als producent). In feite wordt op deze manier van werken met alle scenario's rekening gehouden.

Beschrijving van de scenario's

We beschrijven de zes scenario's hieronder apart: eerst de scenario's met de leraar als gebruiker, daarna de scenario's met de leraar als arrangeur en tenslotte de twee scenario's met de leraar als producent. Van elk scenario beschrijven we:

- a. operationele kenmerken. Waaraan kun je de manier van werken van een leraar herkennen?
- b. de behoefte van de leraar. Wat heeft de leraar nodig aan erfgoed aanbod?
- c. kansen voor erfgoed. Hoe kun je als educator aansluiten bij de behoefte van de leraar?

Belangrijk is hierbij te bedenken dat er geen goede of slechte scenario's zijn: elk scenario heeft zijn eigen kwaliteiten. De keuze voor een scenario is afhankelijk van verschillende factoren: de professionaliteit van het lerarenteam, de mogelijkheden van het team om zich te ontwikkelen, al dan niet in samenwerking met een educator, de fysieke plek van de school t.o.v. het erfgoed.

Leraren als gebruikers scenario A&B

Een casus:

De leraar neemt het aanbod af om erfgoed te behandelen als vak of binnen een leerlijn, gekoppeld aan meerdere vakken. De leraar gebruikt het aanbod van de aanbieder in een voorbereidende les waarin de leerlingen zich oriënteren op het onderwerp van het erfgoed. In de les erna wordt de instelling of de locatie bezocht. Daarna volgt op school nog een verwerkingsles die of alleen aan een enkel vak (scenario A) of aan doelen vanuit meerdere vakken binnen leergebieden gekoppeld kan worden (scenario B). Leraren uit scenario A komen later terug op de ervaring die de leerlingen hebben opgedaan bij de culturele instelling, namelijk op het moment dat het onderwerp wordt behandeld in de methode. Leraren uit scenario B vervangen onderdelen uit verschillende methodes vanuit verschillende vakken/leergebieden door het aanbod of koppelen die aan het aanbod.

Scenario A Leraren maken gebruik van vakspecifiek aanbod

Operationele kenmerken

- Leraren zien erfgoed als een vak en behandelen dit ook als zodanig.
- Leraren volgen expliciet de methode als basis voor het onderwijsaanbod en wijken hier niet vaak van af.
- Leraren zoeken aanvullend of vervangend lesmateriaal passend bij het thema uit de methode wanneer hier tijd en ruimte voor is.
- Leraren zien bezoeklessen aan een erfgoedinstelling vaak als een leerzaam uitje.
- Aanbod wordt vastgelegd in het voorjaar en geplaatst binnen een rooster voor het nieuwe schooljaar.
- Aanbod dat inhoudelijk niet aansluit bij het huidige thema/hoofdstuk van de methode (vaak geschiedenis) vindt geen plek in de leerlijn op school.
- Po-specifiek: lessen en thema's lopen niet vaak synchroon met andere klassen/niveaus. De leraar neemt aanbod af: niet de hele school.
- Vo-specifiek: vaksecties kiezen één methode, maar er is verschil tussen leraren in hoeverre deze afwijken van het gebruik van de methode.

Behoefte van de leraar

- Leraren gebruiken alleen aanvullend materiaal dat aansluit bij het thema van die periode binnen het curriculum (aansluitend op methode). Aanbod moet in diezelfde periode passend zijn.
- Leraren willen graag volledig uitgewerkt lesmateriaal en een programma dat binnen een les of dagdeel kan worden ingezet.
- Het is van belang bij een buitenschoolse culturele activiteit dat de leerlingen een betekenisvolle ervaring krijgen die voortgezet kan worden op school.

Kansen voor erfgoed

- Onderzoek samen met de leraar hoe het erfgoedaanbod binnen bestaande methode(s) kan worden ingezet en hoe het verbonden kan worden met onderwerpen en thema's. Kijk hoe op een verantwoorde manier thema's en onderwerpen uit de methode kunnen worden verschoven en/of vervangen.
- Verken samen met de leraar de historische sensatie die cultureel erfgoed teweeg kan brengen. Kom met goede voorbeelden uit het veld.
- Geef aan op welke manier andere scholen het aanbod inzetten binnen de methode of koppelen aan andere vakken dan alleen geschiedenis of kunstzinnige oriëntatie/kunst en cultuur.
- Laat via de kerndoelen, concretere uitwerkingen van kerndoelen van SLO en eindtermen zien wat de leerling leert van het cultureel erfgoed. Zoek uit bij welke thema's en onderwerpen uit de methode het lesmateriaal past en maak dit expliciet (her)kenbaar.
- Bekwaam vrijwilligers van de erfgoedlocatie verder in het interactief begeleiden van leerlingen.

Scenario B

Leraren maken gebruik van vakoverstijgend aanbod

Leraren als gebruikers van vakoverstijgend aanbod

Operationele kenmerken

- Leraren onderzoeken welke vakken (binnen leergebieden) gekoppeld kunnen worden aan erfgoed
- Leraren volgen expliciet de methode(s) en wijken hier alleen vanaf als er vakoverstijgend gewerkt wordt.
- Leraren maken gericht gebruik van aanvullend vakoverstijgend aanbod, bestaande uit lesmateriaal en/of leerlijnen.
- Leraren leggen binnen het jaarrooster vast wanneer zij werken aan het vakoverstijgend aanbod binnen een vaste leerlijn.
- Po-specifiek: lessen en thema's lopen synchroon in parallelgroepen in de periodes waarin vakoverstijgend wordt gewerkt.
- Vo-specifiek: vaksecties maken gezamenlijk afspraken met elkaar wanneer zij werken aan het vakoverstijgende aanbod. Hoe zij er binnen de klas mee werken wordt niet vastgelegd, dat is de keuze van de leraar.

Behoeftte van de leraar

- Leraren adopteren de leerlijn van de instelling en maken die passend in inhoud, didactiek en tijd binnen het onderwijsprogramma van de school.
- Leraren hebben behoefte aan veiligheid en ziet de aanbieder als de expert.
- Leraren hebben behoefte aan een vaste structuur die ieder jaar hetzelfde is.
- Leraren hebben behoefte aan trainingen en bijeenkomsten om zich te laten inspireren.
- Leraren hebben behoefte aan aantrekkelijk, interactief aanbod dat ingebed is in de eigen regio.

Kansen voor erfgoed

- Verken samen met de leraren hoe de leerlijn of aanbod kan worden ingevoegd in het onderwijsprogramma. Verken samen welke vakken binnen de vakoverstijgende leerlijn passen en op welke manier.
- Verken samen welke vakoverstijgende doelen gelden voor het aanbod of de leerlijn en (hoe de leerlingen daarmee kunnen werken).
- Geef aan op welke manier andere scholen het aanbod inzetten binnen vakoverstijgend werken (geef goede voorbeelden).
- Bespreek met de leraren op welke manieren zij vakoverstijgend kunnen werken.
- Laat via de kerndoelen, concretere uitwerkingen van kerndoelen van SLO en eindtermen zien wat de leerling leert van het cultureel erfgoed. Maak koppelingen met doelen vanuit andere vakken/leergebieden.

Leraren als arrangeurs scenario's C&D

Een casus:

De leraar laat de methode aansluiten bij het digitale aanbod: hij gebruikt (onderdelen vanuit) de methode naast dit aanbod. Hij schuift als het ware het digitale aanbod in de methode en laat onderdelen uit de methode weg. De leraar onderzoekt welke onderdelen vanuit het aanbod aansluiten bij geschiedenis en kunst en cultuur (scenario C) of bij meerdere vakken en leergebieden (bijvoorbeeld burgerschap, natuur, training sociale vaardigheden, Nederlands, beeldende vorming, digitale geletterdheid). De leraar zoekt naar verbindingen van onderdelen uit het digitale aanbod om in te voegen binnen zijn eigen programma. Dit betekent dat hij alleen de opdrachten uit het aanbod gebruikt die aansluiten bij de leerdoelen en de rest van het aanbod niet gebruikt.

Scenario C

Leraren vertalen vakspecifieke leerlijn naar eigen school

Leraren als arrangeurs van vakgerichte arrangementen

Operationele kenmerken

- Leraren onderzoeken de methode en kijken waar het mogelijk is om aanbod toe te voegen.
- Leraren combineren doelen voor cultureel erfgoed met leerdoelen vanuit methode (geschiedenis of kunstzinnige oriëntatie) en vervangen daarmee onderdelen vanuit de methode.
- Leraren laten de structuur van de methode deels los en arrangeren zelf leermiddelen.
- Leraren verschuiven thema's en onderwerpen binnen het curriculum als deze passend zijn bij het externe aanbod.

- In de jaarplanning en het rooster is rekening gehouden met mogelijkheden (middagen/dagen) om erfgoed-aanbod in de vorm van bijvoorbeeld digitale lessen te geven of om een instelling te bezoeken.
- (Vak)leraren maken afspraken met elkaar om aanbod passend te maken binnen de school/het curriculum en zorgen ervoor dat dit in het team afgestemd is.
- Vo-specifiek: vaksecties maken inhoudelijke afwegingen en afspraken over bezoeken en plannen die in het jaarrooster.

Behoefte van de leraar

- Leraren hebben er behoefte aan om samen met de aanbieder te kijken hoe het aanbod passend kan worden gemaakt binnen het lesprogramma.
- Leraren hebben behoefte aan modulair en flexibel aanbod om eigen keuzes te maken op het gebied van inhoud en omvang.
- Leraren willen dat het aanbod makkelijk vindbaar is op internet, met genoeg informatie om in te schatten of dit materiaal passend is bij hun curriculum.
- Leraren willen graag de doelen vergelijken met leerdoelen vanuit de methode om er zo zeker van te zijn dat de leerling niets 'mist'.
- Leraren willen de garantie hebben dat zij onderdelen van het aanbod kunnen laten vervallen zonder dat het aanbod daardoor verschaalt.
- Leraren willen aanbod dat lesstof vervangend is.

Kansen voor erfgoed

- Onderzoek samen met het team of de vakgroep hoe het aanbod binnen het onderwijsprogramma kan worden ingezet.
- Kijk samen hoe aanbod via modules passend gemaakt kunnen worden binnen het o-curriculum.
- Kijk hoe doelen van het aanbod kunnen worden gecombineerd met de doelen vanuit de methode: hoe kunnen ze elkaar versterken en verrijken.
- Reflecteer met de leraar op het bezoek/het aanbod: wat heeft de leraar nodig om het een volgende keer weer in te zetten? Wat heeft de leraar bij de leerlingen gezien wat betekenisvol was?

Scenario D

Leraren verweven (delen van) erfgoed-aanbod in vakoverstijgende projecten en lessen

Leraren als arrangeurs van vakoverstijgende lesprogramma's

Operationele kenmerken

- Leraren arrangeren een eigen leerlijn met behulp van onderdelen vanuit het aanbod van de instelling.
- Leraren gebruiken meerdere vakken en leergebieden om het erfgoed mee te verbinden.
- Leraren gebruiken meerdere doelen vanuit meerdere vakken en leergebieden om samenhang te creëren.
- Leraren leggen gezamenlijk vast binnen het jaarrooster wanneer zij werken aan het vakoverstijgend aanbod binnen een schoolspecifieke leerlijn.
- Po-specifiek: lessen en thema's lopen synchroon in de periodes waarin vakoverstijgend wordt gewerkt.
- Vo-specifiek: vaksecties ontwikkelen samen vakoverstijgende projecten met behulp van modules vanuit een vast aanbod. Hier wordt zoveel mogelijk gezamenlijk invulling aan gegeven.

Behoefte van de leraar

- Leraren gebruiken de aanbieder als makelaar die ondersteuning biedt bij het invoegen van aanbod binnen vakoverstijgende projecten.
- Leraren hebben behoefte aan goede voorbeelden en shoppen bij verschillende aanbieders voor ideeën om eigen lessen en projecten te arrangeren.
- Leraren hebben behoefte aan een voorselectie van toegankelijke en bruikbare digitale erfgoedbronnen die ze kunnen gebruiken.
- Leraren hebben behoefte aan trainingen en bijeenkomsten om zich te laten inspireren en te bekwamen als ontwerper van erfgoedonderwijs.
- Leraren willen aanbod dat makkelijk vindbaar en te arrangeren is en makkelijk kan worden ingepast in de eigen leerlijn.
- Leraren willen aanbod dat lesstof vervangend en verrijkend is voor de leerlingen.

Kansen voor erfgoed

- Verken samen met de leraren welke onderdelen vanuit het aanbod passend zijn binnen het vakoverstijgende project.
- Verken samen hoe je doelen kunt aanbieden in samenhang en welke criteria je stelt aan een project.
- Verken samen welke vakoverstijgende doelen gelden voor het aanbod of de leerlijn en hoe leerlingen die kunnen herkennen (hoe kunnen ze ermee werken).
- Geef aan op welke manier andere scholen het aanbod inzetten binnen vakoverstijgend werken.
- Laat via de kerndoelen, concretere uitwerkingen van kerndoelen van SLO en eindtermen zien wat de leerling leert van het cultureel erfgoed. Maak koppelingen met leerdoelen vanuit andere vakken/leergebieden.

Leraren als producenten scenario's E&F

Een casus

Het team ontwikkelt een project voor meerdere groepen/klassen. Zij hebben een cultureel onderwerp/thema (scenario E) gekoppeld aan een actualiteit vanuit meerdere vakken/leergebieden (scenario F), verdeeld in een hoofdvraag met deelvragen. De deelvragen zijn vanuit verschillende culturele onderwerpen geformuleerd. Samen met de aanbieder kijkt de leraar hoe de instelling(en) en/of de erfgoedlocaties passen bij de deelvragen en op welke manier de leerlingen ter plekke onderzoek kunnen doen. De leraar heeft met het team het project al volledig ontworpen (op het gebied van erfgoed scenario E, gekoppeld aan meerdere vakken en leergebieden scenario F). Samen met de aanbieder onderzoekt de leraar op welke manier de instelling het onderzoek kan verrijken. Zo worden er experts in de klas ingezet, krijgen verschillende museumdocenten een speciale instructie om leerlingen op de locatie onderzoek te laten doen, wordt digitaal aanbod ingezet bij het onderzoek, en worden leraren getraind in het zoeken van bronnen. Omdat het project meerdere jaren uitvoerbaar moet zijn, worden de onderwerpen en opdrachten verdeeld over de groepen/jaarlagen. Zo krijgen de leerlingen steeds een ander perspectief op het onderwerp van het project.

Scenario E

Leraren maken een vakspecifiek lesprogramma

Operationele kenmerken

- Leraren plannen in het voorjaar het aanbod vanuit de culturele (erfgoed)instelling in het lesrooster en leggen verbinding met thema's en onderwerpen vanuit erfgoed als vak.
- Leraren houden zich bij het ontwikkelen aan een leerlijn, passend bij de school.
- Leraren gebruiken kerndoelen, concretere uitwerkingen van kerndoelen (tussendoelen) van SLO en eindtermen bij het ontwikkelen van lessen en thema's: deze zijn het uitgangspunt bij het opstellen van criteria en evaluatie.
- Leraren ontwikkelen samen lesprogramma's en projecten en voegen het aanbod toe als betekenisvolle aanvulling binnen het curriculum, binnen een leerlijn.
- Leraren gebruiken de methode als bronnenboek, voorbeelden vanaf internet of het zelf ontworpen of gearrangeerd lesmateriaal.
- Lerarenteams (po) en vaksecties (vo) ontwikkelen samen en voeren ook samen het onderwijs uit, maken afspraken over bezoek en plannen dit in het jaarrooster.
- Lerarenteams (po) en vaksecties (vo) kiezen samen erfgoedlocaties en instellingen uit en bedenken wat leerlingen daar zouden kunnen doen en leren. Ook bedenken zij hoe de samenwerking en het project meerdere jaren gebruikt kan worden.

Behoefte van de leraar

- Leraren willen de garantie hebben dat zij onderdelen van het programma naar eigen hand kunnen zetten: de leraar heeft meer behoefte aan suggesties en (digitale) bronnen.
- Leraren willen samen met de aanbieder kijken hoe het aanbod kwalitatief binnen het lesprogramma of project kan worden ingevoegd.
- Leraren willen graag dat de leerlingen herkennen dat het aanbod onderdeel is van het lesprogramma of project.
- Leraren hebben, naast inhoudelijke expertise over erfgoed, behoefte aan expertise in de vorm van ontwerpkaders vanuit de aanbieder. Ze willen graag meegenomen worden in een ontwerpproces.
- Leraren willen dat de doelen van het aanbod specifiek zijn en passend bij het lesprogramma of project.

Kansen voor erfgoed

- Help scholen kiezen op basis van hun visie of identiteit. Onderzoek samen met het team of de vakgroep hoe het aanbod betekenisvol binnen het ontwikkelde lesprogramma of project kan worden ingezet.
- Bied suggesties/modules en bronnen aan in plaats van een klant-en-klaar lespakket.
- Geef voorbeelden van de manier waarop suggesties/modules kunnen worden ingezet en hoe andere scholen dat doen.
- Kijk hoe de brede vaardigheden terugkomen in het aanbod en hoe die passen bij de historische sensatie bij het bezoek aan de instelling.
- Onderzoek samen met de leraren hoe de brede vaardigheden versterkt kunnen worden binnen het aanbod en op school.
- Reflecteer met de leraren op het bezoek/het aanbod: wat heeft hij nodig om het een volgende keer weer in te zetten? Wat heeft de leraar bij de leerlingen gezien wat betekenisvol was?

Scenario F

Leraren maken vakoverstijgend erfgoed aanbod binnen het curriculum

Leraren als producenten van vakoverstijgende lesprogramma's

Operationele kenmerken

- Leraren ontwikkelen samen met leraren leerlijnen voor de eigen school, met behulp van kerndoelen, concretere uitwerkingen van kerndoelen van SLO en brede vaardigheden vanuit verschillende leergebieden.
- Het onderwijsprogramma bestaat structureel voor een deel uit vakoverstijgende leerinhouden.
- Leraren zijn vaak genegen om mee te doen aan pilots en onderzoeken.
- Leraren gebruiken vakspecifieke doelen en brede vaardigheden bij het ontwikkelen van onderwijs: deze zijn het uitgangspunt bij het opstellen van lesmateriaal.
- Leraren kunnen ingaan op actualiteiten en passen het onderwijs daarop aan.
- Leraren ontwikkelen samen lesprogramma's en projecten. Leraren kiezen zelf locaties en instellingen uit die bezocht worden door de groep/klas of door meerdere groepen/klassen. Ze ontwikkelen zelf het aanbod. Leraren (po) en vaksecties (vo) ontwikkelen samen en voeren ook samen het onderwijs uit, maken afspraken over bezoek en plannen dit in het jaarrooster.

Behoefte van de leraar

- Leraren willen vaker mee ontwikkelen in vernieuwende projecten en ingezet worden bij pilots en willen op de hoogte gehouden worden.
- Leraren hebben behoefte aan trainingen op het gebied van brede vaardigheden en artistieke technieken bijvoorbeeld op het gebied van digitaal brononderzoek, maken van QR-codes bij erfgoedlocaties.
- Leraren hebben behoefte aan een kwaliteitskeurmerk voor aanbod en instellingen.
- Leraren willen op de hoogte gehouden worden van nieuw flexibel aanbod.
- Leraren hebben behoefte aan ontwerpexpertise in de vorm van ontwerpvaardigheden vanuit de aanbieder. Ze willen graag meegenomen worden in een ontwerpproces.
- Lerarenteams (po) en vaksecties (vo) kiezen samen erfgoedlocaties en instellingen uit en bedenken wat leerlingen daar zouden kunnen doen en leren. Ook bedenken zij hoe de samenwerking en het project duurzaam gemaakt kunnen worden (en dus meerdere jaren gebruikt).
- Leraren willen erfgoedbronnen die makkelijk vindbaar zijn, met genoeg informatie om in te schatten of dit materiaal passend is bij hun curriculum.

Kansen voor erfgoed

- Inventariseer welke behoeftes leraren hebben en waar ze ondersteuning kunnen gebruiken.
- Door een relatie aan te gaan met een school/leraren met ontwikkelkracht krijgt de verbinder de mogelijkheid om op nieuwe manieren samen te werken en nieuwe wegen te verkennen en experimenteren.

Kansen en mogelijkheden voor erfgoedinstellingen in de praktijk

Voor verbinders en aanbieders van cultureel erfgoed liggen er kansen om de samenwerking met scholen, leraren en teams te versterken. Dit kan door binnen de samenwerking te signaleren wat leraren nodig hebben om met cultureel erfgoed te werken en dit onderwijs structureel (duurzaam) aan te bieden aan leerlingen. Hieronder een aantal punten die verdere integratie van erfgoed (kunnen) bevorderen: van zeer eenvoudig tot meer gecompliceerd.

- Verken of er behoefte is aan een onderzoek hoe meer leraren binnen het team kunnen werken met erfgoed.
- Verken of de leraar kan leren variëren met het aanbod binnen zijn eigen curriculum via een training of een bijeenkomst (met andere leraren) vanuit de aanbieder.
(Bijvoorbeeld dat de leraar ondersteund kan worden door een erfgoedexpert bij het bezoeken van een erfgoedlocatie: hoe laat je de leerlingen onderzoek doen?)
- Verken of de leraar getraind wil worden in het gebruik van erfgoed.
- Train leraren hoe zij kunnen variëren met het aanbod binnen een eigen lesprogramma. Bekijk voor inspiratie over trainingen het aanbod van de verbinder in de regio.
- Onderzoek of vanuit co-teaching de leraar ondersteund kan worden in zijn eigen les en op de erfgoedlocatie.
- Verken of er behoefte is aan een onderzoek/training hoe meer leraren binnen het team kunnen werken aan betekenisvol erfgoed.
- Verken op welke manier de leraren ondersteuning nodig hebben op het gebied van vaardigheden gelinkt aan erfgoedonderwijs.
- Neem leraren mee in het ontwerpproces en leg van tevoren vast wat de inhoud is van het ontwerp en de stappen waar de leraren uit kunnen kiezen. Bied ontwerpkaders aan.
- Verken of het team ondersteuning nodig heeft bij het implementeren van de erfgoedleerlijn en/of vakoverstijgend werken.
- Verken of het team ondersteuning nodig heeft bij implementeren van de erfgoedleerlijn op het gebied van organisatie binnen de school.
- Verken op welke manier de leraren ondersteuning nodig hebben op het gebied van vaardigheden gelinkt aan erfgoedonderwijs, zoals bijvoorbeeld het gebruik van sites met historische kaarten, het werken met/maken van QR-codes, het werken met digitaal historisch fotomateriaal.
- Verken op welke manier de leraren ondersteuning nodig hebben op het gebied van het zoeken van bronnen.
- Neem leraren mee in het ontwerpproces en geef hun eigenaarschap binnen dit proces.

Werken met leerdoelen in erfgoedonderwijs

Door het samenspel tussen verschillende actoren vindt er curriculumontwikkeling plaats. De activiteiten op het gebied van curriculumontwikkeling zijn in de kern steeds hetzelfde. Het gaat om het koppelen aan leerdoelen, het opstellen van leerlijnen en het passend maken voor de context van de school. Wel is inzichtelijk dat de curriculaire activiteiten voor de soorten scenario's (gebruiker, arrangeur en producent) in een ander 'samenspel' tussen scholen en educatoren en verbinders plaatsvindt. In onderstaand schema wordt gesproken over educatoren, maar gaat het ook over verbinders. Als aanvulling op de

scenario's is een leerdoelenkaart ontwikkeld, die de weg wijst bij het werken met doelen in erfgoedonderwijs.

Werken met doelen in de scenario's

School als gebruiker van erfgoedmaterialen (scenario's A en B)	School als arrangeur van erfgoedmateriaal (scenario's C en D)	School als producent van erfgoedmaterialen (scenario's E en F)
<p>Kernopgave Educator ontwikkelt lespakketten die aansluiten bij en vervangend zijn voor de verplichte leerdoelen en onderdelen uit de methode, zodat leraren relevante keuzes kunnen maken.</p>	<p>Kernopgave Educator ontwerpt en ontwikkelt lesstofvervangende modules waarmee leraren flexibel lesprogramma's en een leerlijn kunnen arrangeren.</p>	<p>Kernopgave Educator ondersteunt lerarenteams bij het ontwerpen van een leerlijn voor cultureel erfgoed passend bij de visie van de school.</p>
<p>Hoe werkt de educator met doelen? Educator koppelt het eigen erfgoedaanbod van de instelling met de leerdoelen van relevante methodes op school (wereldoriëntatie, kunst en cultuur).</p>	<p>Hoe werkt de educator met doelen? Educator maakt bij een selectie leerdoelen zoals uitgewerkt door SLO een flexibel erfgoedaanbod. Het aanbod biedt ruimte om het passend te maken voor de leraar op inhoud, didactiek/werkvormen en tijdsduur.</p>	<p>Hoe werkt de educator met doelen? Educator gebruikt de leerdoelen van SLO om zich een beeld en oordeel te vormen van de kwaliteit van de leerlijn en ondersteunt lerarenteams om keuzes te maken in wat zij belangrijk vinden, passend bij de visie van de school.</p>
<p>Welke vaardigheden heeft de educator nodig? Een goede kennis van (tussen)doelen en hoe die gebruikt worden. Daarnaast is het van belang de zaakvakmethodes een beetje in beeld te hebben. Hoe gebruiken zij doelen? Wat voor inhouden worden aangeboden en op welke manier?</p>	<p>Welke vaardigheden heeft de educator nodig? (Als A+B met) Het kunnen onderscheiden van inhouden; wat van de collectie is echt van belang voor de (kennis/vaardigheden) van de leerling? En op welke verschillende manieren kunnen we dat flexibel aanbieden? De educator is in staat om goed te luisteren naar leraren en hun vraag om te zetten in aanbod dat eigenlijk voortkomt uit A&B.</p>	<p>Welke vaardigheden heeft de educator nodig? (Als A-D met) Een flexibele houding en lef om zaken los te laten. Kunnen zien welke inhouden van de eigen instelling echt van belang zijn voor de leraar en die op verschillende manieren kunnen omvormen tot aanbod. Het kunnen denken van c naar z en terug naar a en andersom. Eigen aanbod omzetten tot suggesties en modules.</p>
<p>Hoe werken leraren met doelen? Leraren nemen kennis van de doelen van het erfgoedaanbod en kunnen deze verbinden aan de doelen in de methode en kunnen daardoor mogelijk onderdelen uit de methode schrappen.</p>	<p>Hoe werken leraren met doelen? Leraren arrangeren op basis van de tussendoelen een leerlijn voor erfgoed en maken hierbij gebruik van de flexibele modules van aanbieders in de regio.</p>	<p>Hoe werken leraren met doelen? Leraren ontwikkelen eigen aanbod i.s.m. erfgoedpartners dat aansluit bij de schooleigen leerlijn en leerdoelen en passend is voor de eigen doelgroep leerlingen.</p>

Programma digitaal erfgoed voor het onderwijs

Deze handreiking is ontwikkeld in de context van het programma [Ontsluiting digitaal erfgoed voor het onderwijs](#). Kennisnet en het Netwerk Digitaal Erfgoed zijn de uitvoerders van het programma, die zich in dit traject samen inzetten voor het verbeteren van de ontsluiting van digitaal cultureel erfgoed voor het onderwijs. Kennisnet doet dat vanuit haar expertise op het vlak van ICT en onderwijs, waaronder digitale leermiddelen. Het samenwerkingsverband Netwerk Digitaal Erfgoed voert de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed uit: van bruikbare en duurzaam toegankelijke digitale collecties en de technische infrastructuur tot online dienstverlening voor onderwijs en andere doelgroepen. Doel van het programma is (digitaal) erfgoedmateriaal structureel een plaats te laten krijgen in het lesmateriaal van primair en voortgezet onderwijs.

Digitale cultuureducatie

Educatie is voor veel musea, archieven en andere erfgoedinstellingen een belangrijke doelstelling. Ze willen hun kennis en collecties delen met het onderwijs. Om culturele instellingen te helpen om hun kennis en erfgoedcollecties goed aan te laten sluiten bij de behoeftes van het onderwijs werkt het programma aan een stappenplan. Dit stappenplan helpt culturele instellingen invulling te geven aan de educatieve doelstellingen van hun organisatie. Deze handreiking met de scenario's maakt onderdeel uit van stap 2 van het stappenplan: verken de behoefte van het onderwijs. Het volledige stappenplan staat op de [website van DEN](#), het kennisinstituut voor digitalisering in de cultuursector.

Als landelijk kenniscentrum leerplanontwikkeling richt SLO zich op de ontwikkeling van het curriculum in het primair, speciaal en voortgezet onderwijs in Nederland. We werken met het onderwijsveld aan de doelen, kaders en instrumenten waarmee scholen hun opdracht vanuit een eigen visie kunnen vervullen.

We brengen praktijk, beleid, maatschappelijke ontwikkelingen en onderzoek samen en stellen onze expertise beschikbaar aan onderwijs en overheid, bijvoorbeeld in de vorm van leerplannen, tools, voorbeeldlesmaterialen, conferenties en rapporten.

slo

Bezoekadres

Stationsplein 15
3818 LE Amersfoort

Postadres

Postbus 502
3800 AM Amersfoort

T +31 (0)33 484 08 40

E info@slo.nl

W www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

 [SLO_nl](https://twitter.com/SLO_nl)